

۷. بررسی شاخص‌های عمده محصولات
زراعی در سال‌های برنامه چهارم توسعه

به نام خدا

فهرست مطالب

۱..... چکیده

۱..... مقدمه

بررسی میزان تولیدات و سطح زیر کشت مجموع محصولات زراعی در سال‌های برنامه

۲..... چهارم توسعه

۲۰..... راهکارهای پیشنهادی

۲۱..... منابع و مآخذ

۷. بررسی شاخص‌های عمده محصولات زراعی در سال‌های برنامه چهارم توسعه

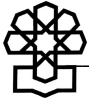
چکیده

گزارش حاضر به بررسی روند برخی شاخص‌های اقتصادی مربوط به محصولات و تولیدات عمده زراعی پرداخته است. مهم‌ترین نتایج حاصل مؤید کاهش قابل ملاحظه تولید گندم، جو، قند، شکر و دانه‌های روغنی در سال ۱۳۸۷ در قیاس با سه سال اخیر است. میزان کاهش تولید چهار محصول فوق در سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۸۶ به ترتیب ۴۸/۳، ۳۶/۲، ۵۲ و ۲۸ درصد است. به نظر می‌رسد سیاست‌های افزایش تولید باید بر پایه ابزارهایی طراحی شود که نوعی ثبات در تولید را موجب شود و افزایش در یک سال با کاهش در سال بعد همراه نشود.

مقدمه

خودکفایی در تولید محصولات اساسی کشاورزی آرمانی است که در برنامه‌های توسعه کشور (پس از پیروزی انقلاب اسلامی) همواره مطرح و مورد توجه بوده است.^۱ در این راستا دولت‌های مختلف سیاست‌ها و راهکارهای مختلفی را جهت

۱. سند توسعه بخش کشاورزی و توسعه روستایی.

افزایش تولید و کاهش وابستگی به بازارهای جهانی اتخاذ و عملیاتی کرده‌اند. اگر چه افزایش تولید خود هدفی مهم تلقی می‌شود، ولی آنچه از اهمیت بیشتری برخوردار است ثبات و پایداری در تولید و عدم بازگشت به وضعیت پیشین است. این امر زمانی محقق خواهد شد که افزایش تولید بر پایه ارتقای بهره‌وری و عملکرد باشد. گزارش حاضر سعی دارد که به اختصار روند تغییرات برخی شاخص‌های اقتصادی چند محصول عمده کشاورزی کشور را در سال‌های اخیر مرور کند.

بررسی میزان تولیدات و سطح زیر کشت مجموع محصولات زراعی در سال‌های برنامه چهارم توسعه

محصولات زراعی اغلب محصولات استراتژیک محسوب می‌شوند و با توجه به اهمیت آنها در تأمین مواد غذایی و مواد اولیه (خام)، استفاده بهینه از امکانات و توانایی‌های موجود در بخش کشاورزی جهت بسترسازی برای افزایش تولید در راستای خودکفایی این نوع از محصولات طی سال‌های اجرای برنامه‌های پنج‌ساله توسعه توسط برنامه‌ریزان بخش کشاورزی مورد توجه بوده است. بررسی وضعیت سطح زیر کشت محصولات زراعی در سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۴ حاکی از رشد ۲ درصدی است به طوری که سطح زیر کشت کل محصولات زراعی از ۱۳۰۴۹/۹ هزار هکتار در سال ۱۳۸۴ به ۱۳۴۱۸/۲ هزار هکتار در سال ۱۳۸۶ افزایش یافته است و میزان تولیدات محصولات زراعی نیز از ۶۹۹۳۹/۲ هزار تن (پیش‌بینی برنامه ۴۸۶۰۲ هزار تن) به ۷۳۶۱۸/۱ هزار تن (پیش‌بینی برنامه ۵۴۱۷۶/۸ هزار تن) در سال ۱۳۸۶ رسیده

و دارای رشد ۵ درصدی بوده است.^۱

جدول ۱. میزان تولیدات محصولات زراعی در سال‌های برنامه چهارم توسعه

۱۳۸۶		۱۳۸۵		۱۳۸۴		محصولات زراعی
تولید هزار تن		تولید هزار تن		تولید (هزار تن)		
عملکرد	برنامه	عملکرد	برنامه	عملکرد	برنامه	
۷۳۶۱۸/۱	۵۴۱۷۱/۸	۷۱۲۶۴/۷	۵۱۳۱۳/۵	۱۲۹۶۱/۱	۶۹۹۳۹/۲	۱۳۰۴۹/۹
	۱۳۴۱۸/۴				۴۸۱۰۲	

مأخذ:

۱. سند توسعه بخش کشاورزی و توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷.

۲. وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸.

نکته: البته لازم به ذکر است که آمار سطح زیرکشت و تولیدات محصولات زراعی در سال ۱۳۸۷ به صورت رسمی اعلام نشده است.

۱. گندم

تولید گندم به عنوان یکی از محصولات استراتژیک که از اهمیت خاصی در سبد مصرفی خانوارهای ایرانی برخوردار است، در سال‌های اخیر روندی نزولی را در زمینه برخی شاخص‌های اقتصادی^۲ تجربه کرده است، به طوری که سطح زیر کشت

۱. درباره تأثیر سیاست‌های قیمت‌گذاری بر عملکرد تولید محصولات مختلف بخش کشاورزی، اطلاعات پراکنده‌ای موجود است. به عنوان مثال برخی معتقدند که افزایش شدید بهای خرید تضمینی گندم، یکی از دلایل افزایش تولید این محصول و دستیابی به خودکفایی در تولید آن در اوایل دهه ۱۳۸۰ است که با مساعد بودن شرایط جوی نیز همراه شد و در واقع این اثر تشدید شد. با این وجود به دلیل نبود مطالعات پژوهشی و مستند درباره موضوعاتی از این دست، از ذکر مطلب در این موارد خودداری شده است. در ضمن درباره سیاست‌های تجاری (به ویژه تعرفه واردات) اطلاعاتی ارائه شده است.

۲. منظور سطح زیرکشت و تولید است.

این محصول در سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ به ۶۶۷۸/۶ هزار هکتار رسیده است که این رقم در قیاس با سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴ به میزان ۳/۹ درصد و در مقایسه با سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ در حدود ۷/۵ درصد کاهش را نشان می‌دهد (جدول ۲).

جدول ۲. سطح زیر کشت و تولید گندم در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال زراعی	سطح زیر کشت (هزار هکتار)			تولید (هزار تن)		
	آبی	دیم	کل	آبی	دیم	کل
۱۳۸۴-۱۳۸۳	۲۶۴۴/۱	۴۳۱۶/۶	۶۹۵۰/۷	۹۹۷۲/۷	۴۳۳۵/۳	۱۴۳۰۸
۱۳۸۵-۱۳۸۴	۲۷۰۷	۴۱۱۷/۹	۶۸۷۸/۹	۱۰۱۳۷/۸	۴۵۲۶	۱۴۶۶۳/۸
۱۳۸۶-۱۳۸۵	۲۷۸۱/۹	۴۴۴۰/۴	۷۲۲۲/۳	۱۰۵۷۵	۵۳۱۱/۶	۱۵۸۸۶/۶
۱۳۸۷-۱۳۸۶	۲۷۰۹/۲	۳۹۶۹/۴	۶۶۷۸/۶	—	—	*۸۲۱۵

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، شبکه اطلاع‌رسانی گندم ایران، گمرک جمهوری اسلامی ایران.

نکته: رقم برآوردی است.

به نظر می‌رسد میزان تولید گندم بنابر پیش‌بینی به عمل آمده در سال ۱۳۸۷-۱۳۸۶، کاهشی در حدود ۴۲/۶ و ۴۸/۳ درصد نسبت به سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۴ و ۱۳۸۵-۱۳۸۶ را داشته باشد. کاهش در سطح زیر کشت دیم (به دلیل کاهش بارندگی) از جمله مهمترین عوامل کاهش تولید این محصول قلمداد می‌شود. بنابراین افزایش قابل ملاحظه واردات گندم دور از انتظار نخواهد بود. براساس آخرین آمارهای ارائه شده توسط گمرک جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۷ مقدار ۵۷۳۷/۹ هزار تن گندم به ارزش ۲۰۲۹/۸ میلیون دلار وارد کشور شده است (جدول ۳) که در مقایسه با سال قبل از آن به ترتیب ۳۴۸۶ و ۶۴۴۷ درصد (۳۶ و ۶۴ برابر) افزایش را نشان می‌دهد. البته لازم به ذکر است که تعرفه واردات این محصول در دوره مورد

مطالعه در سطح ۴ درصد (برای واردات دولتی) باقی مانده و لذا نمی‌توان تغییر میزان واردات را به عامل تعرفه نسبت داد.

جدول ۳. واردات گندم در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷

سال زراعی	واردات	
	هزار تن	میلیون دلار
۱۳۸۴	۱۰۴/۷	۱۴
۱۳۸۵	۱۱۱۶/۲	۱۸۸/۶
۱۳۸۶	۱۶۰	۳۱
۱۳۸۷	۵۷۳۷/۹	۲۰۲۹/۸

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

۲. جو

روند تغییرات سطح زیر کشت و تولید جو در دوره مورد بررسی تا حدودی متفاوت از گندم بوده است (جدول ۴)، به طوری که در سه سال اول دوره از روندی تقریباً صعودی برخوردار بوده، ولی در سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷، این وضعیت تغییر کرده است. براین اساس انتظار می‌رود که تولید این محصول در سال ۱۳۸۷ به ۱۹۷۶ هزار تن بالغ شود که در قیاس با سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴ به میزان ۳۰/۸ درصد و در مقایسه با سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ در حدود ۳۶/۳ درصد کاهش را نشان می‌دهد. بروز خشک‌سالی به‌عنوان اصلی‌ترین عامل کاهش تولید این محصول معرفی شده است. از این رو انتظار می‌رود که میزان وابستگی به بازارهای جهانی جهت تأمین نیاز داخل تا حد زیادی افزایش یابد. براساس آمار ارائه شده توسط گمرک جمهوری اسلامی ایران (جدول ۵)

در سال ۱۳۸۷ بالغ بر ۱۳۳۴/۱ هزار تن جو به ارزش ۴۴۸/۴ میلیون دلار از مرزهای گمرکی کشور وارد شده است، این رقم در مقایسه با سال ۱۳۸۶ به‌ترتیب (از لحاظ وزنی و ارزشی) ۵۷۸/۲ درصد (تقریباً ۶ برابر) و ۵۴۸/۹ درصد (تقریباً ۵ برابر) افزایش را نشان می‌دهد. ضمن آنکه در حمایت‌های تعرفه‌ای دولت از این محصول تغییری مشاهده نمی‌شود به طوری که تعرفه واردات جو در طول دوره مورد بررسی در سطح ۴ درصد ثابت مانده است.

جدول ۴. سطح زیر کشت و تولید جو در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال زراعی	سطح زیر کشت (هزار هکتار)			تولید (هزار تن)		
	آبی	دیم	کل	آبی	دیم	کل
۱۳۸۳-۱۳۸۴	۶۰۷/۵	۱۰۵۱/۷	۱۶۵۹/۲	۱۸۵۲/۸	۱۰۰۳/۸	۲۸۵۶/۶
۱۳۸۴-۱۳۸۵	۶۲۴/۵	۹۴۳	۱۵۶۷/۵	۱۹۷۲/۴	۹۸۳/۶	۲۹۵۶
۱۳۸۵-۱۳۸۶	۵۹۴/۱	۱۰۴۷/۸	۱۶۴۱/۹	۱۸۸۳/۱	۱۲۲۰/۹	۳۱۰۴
۱۳۸۶-۱۳۸۷	—	—	—	—	—	۱۹۷۶*

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، گمرک جمهوری اسلامی ایران.

* رقم برآوردی است.

جدول ۵. واردات جو در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال	واردات	
	هزار تن	میلیون دلار
۱۳۸۴	۹۰۰/۶	۱۵۰/۱
۱۳۸۵	۲۵۲/۳	۵۰/۸
۱۳۸۶	۱۹۶/۷	۶۹/۱
۱۳۸۷	۱۳۳۴/۱	۴۴۸/۴

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

۳. برنج

بررسی شاخص‌های اقتصادی برنج در دوره مورد مطالعه وضعیت تقریباً با ثباتی را نشان می‌دهد (جدول ۶). براین اساس بر پایه پیش‌بینی تولید در سطح ۳۰۴۰ هزار تن شلتوک در سال ۱۳۸۷ می‌توان ادعا کرد که تولید این محصول در قیاس با سال ۱۳۸۴-۱۳۸۳ به میزان ۱۱/۱ درصد و در مقایسه با سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ به میزان ۲۴/۱ درصد افزایش خواهد یافت.

جدول ۶. سطح زیر کشت و تولید (شلتوک) برنج در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال زراعی	سطح زیر کشت (هزار هکتار)	تولید (هزار تن)
۱۳۸۴-۱۳۸۳	۶۲۸/۱	۲۷۲۶/۸
۱۳۸۵-۱۳۸۴	۶۳۰/۶	۲۶۱۲/۲
۱۳۸۶-۱۳۸۵	۵۸۶/۲	۲۴۴۹
۱۳۸۷-۱۳۸۶	—	*۳۰۴۰

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، گمرک جمهوری اسلامی ایران.
* رقم برآوردی است.

مقدار و ارزش واردات برنج با توجه به آمار سال ۱۳۸۷ در قیاس با سال ۱۳۸۶ به ترتیب ۲۹ و ۸۴ درصد افزایش را نشان می‌دهد (جدول ۷). از این رو به نظر می‌رسد که آمار پیش‌بینی تولید در سال ۱۳۸۶-۱۳۸۷ کمی خوش‌بینانه باشد. لازم به ذکر است که تعرفه واردات برنج در سال ۱۳۸۷ به ۱۵۰۰ ریال در ازای هر کیلوگرم (تقریباً معادل ۸ درصد در مقیاس تعرفه ارزشی) کاهش یافته است حال آنکه رقم مشابه در سال ۱۳۸۶ برابر ۱۵۰ درصد بوده است، این تعرفه به مفهوم کاهش حمایت‌های دولت از نظام تولید داخل تلقی می‌شود.

جدول ۷. واردات برنج در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال	واردات	
	هزار تن	میلیون دلار
۱۳۸۴	۹۵۷/۵	۳۱۷/۷
۱۳۸۵	۱۲۰۱/۹	۴۰۲/۲
۱۳۸۶	۱۰۶۶/۷	۴۲۹/۰
۱۳۸۷	۱۳۸۳/۹	۷۹۰

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

۴. پنبه

بر اساس اطلاعات موجود، تولید پنبه در کشور در سال‌های اخیر با مشکلاتی مواجه بوده است و در نتیجه تولید و واردات به ترتیب روندی نزولی و صعودی را نشان می‌دهند (جداول ۸ و ۹). مطابق با پیش‌بینی به عمل آمده تولید این محصول در سال ۱۳۸۷ به ۳۱۱ هزار تن خواهد رسید که در قیاس با سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۴ و ۱۳۸۵-۱۳۸۶ به ترتیب ۱۴/۴ و ۰/۶ درصد کاهش را نشان می‌دهد. از سوی دیگر به دلیل کاهش قیمت‌های جهانی و عدم به‌کارگیری سیاست‌های حمایتی مناسب، واردات این محصول سیر صعودی به خود گرفته است، به طوری که در سال ۱۳۸۶-۱۳۸۵ مقدار ۷۷/۹ هزار تن پنبه به ارزش ۱۱۴ میلیون دلار وارد کشور شده است. همچنین بر اساس آخرین آمار موجود، در سال ۱۳۸۷، ۹۸/۵۲ هزار تن پنبه از مبادی رسمی گمرکی به کشور وارد شده است که در قیاس با دوره زمانی مشابه سال قبل ۲۶ درصد رشد را نشان می‌دهد. در ضمن تعرفه واردات این محصول در سال ۱۳۸۷ برابر ۱۵ درصد تعیین شده است که در قیاس با سال ۱۳۸۶ تغییرات محسوسی را نشان نمی‌دهد.

جدول ۸. سطح زیر کشت و تولید پنبه در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷

سال زراعی	سطح زیر کشت (هزار هکتار)			تولید (هزار تن)		
	آبی	دیم	کل	آبی	دیم	کل
۱۳۸۳-۱۳۸۴	۱۴۳/۲	۱۶/۳	۱۵۹/۵	۳۴۳/۶	۱۹/۹	۳۶۳/۵
۱۳۸۴-۱۳۸۵	۱۱۳/۴	۳/۲	۱۱۶/۶	۲۷۹/۳	۴/۳	۲۸۳/۶
۱۳۸۵-۱۳۸۶	۱۲۲	۲/۵	۱۲۴/۵	۳۰۹/۴	۳/۶	۳۱۳
۱۳۸۶-۱۳۸۷	—	—	—	—	—	۳۱۱*

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، گمرک جمهوری اسلامی ایران.

* رقم برآوردی است.

جدول ۹. واردات پنبه در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷

سال	واردات	
	هزار تن	میلیون دلار
۱۳۸۴	۲۹/۷	۲۶/۷
۱۳۸۵	۴۴/۲	۶۸/۲
۱۳۸۶	۷۷/۹	۱۱۴
۱۳۸۷	۹۸/۵۲*	—

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

* رقم برآوردی است.

۵. ذرت دانه‌ای

سطح زیر کشت ذرت دانه‌ای در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۴ از ۲۷۶/۲ به ۳۰۷ هزار هکتار در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ رسیده است (۱۱ درصد رشد) و میزان تولید این محصول در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴، ۱۸/۳ درصد رشد را نشان می‌دهد (جدول ۱۰).

جدول ۱۰. میزان تولید و سطح زیر کشت ذرت دانه‌ای در سال ۱۳۸۳-۱۳۸۷

سال زراعی	سطح زیر کشت (هکتار)			تولید (تن)		
	آبی	دیم	جمع	آبی	دیم	جمع
۱۳۸۳-۱۳۸۴	۲۷۵۹۴۰/۹	۳۳۶/۲	۲۷۶۲۷۷/۱	۱۹۹۴۳۱۵/۳۸	۹۳۷/۳۴	۱۹۹۵۲۵۲/۷۲
۱۳۸۴-۱۳۸۵	۲۹۱۷۶۳	۸۴/۵	۲۹۱۸۴۷/۵	۲۱۶۵۸۷۸/۹۲	۲۵۱/۲۱	۲۱۶۶۱۳۰/۱۳
۱۳۸۵-۱۳۸۶	۳۰۶۴۷۳	۵۴۲	۳۰۷۰۱۵	۲۳۵۹۱۸۷/۳۲	۲۱۱۱/۲	۲۳۶۱۲۹۸/۵۲

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸.

نکته: اطلاعات آماری مربوط به سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ به صورت رسمی اعلام نشده است.

هم‌زمان با اجرای طرح افزایش تولید داخلی ذرت در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ مقادیر واردات به مقدار ۱۹۲۴ و ۱۸۶۳/۶ هزارتن کاهش یافته و در سال ۱۳۸۵ واردات آن با ۱۸ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۸۴ به ۲۲۸۱ هزارتن رسیده است، اما در سال ۱۳۸۷ به دلیل خشک‌سالی موجود در کشور واردات این محصول با رشد ۳۶ درصدی (نسبت سال ۱۳۸۶) به ۲۹۰۵/۶ هزارتن (به ارزش ۹۳۵/۴ میلیون دلار) رسیده است.

جدول ۱۱. میزان واردات ذرت دانه‌ای در کشور در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷

(مقدار: هزار تن، ارزش: میلیون دلار)

۱۳۸۳		۱۳۸۴		۱۳۸۵		۱۳۸۶		۱۳۸۷	
مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش
۱۹۲۴	۴۱۴/۳	۱۸۶۳/۶	۳۱۳/۱	۲۲۸۱	۴۰۱	۲۱۳۴/۴	۵۱۵/۴	۲۹۰۵/۶	۹۳۵/۴

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، سازمان توسعه تجارت ایران، گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۷.

۶. شبدر

جدول ۱۲، آمار سطح زیر کشت و تولید شبدر در سه سال اخیر را نشان می‌دهد. چنانچه ملاحظه می‌شود سطح زیر کشت این محصول در سال زراعی ۱۳۸۵-۱۳۸۶ معادل ۴۴/۵ هزار هکتار گزارش شده که در قیاس با سال قبل ۳۷/۹ درصد و نسبت به سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴ برابر ۳۴/۴ درصد کاهش را نشان می‌دهد. کاهش سطح زیر کشت به دلیل خشک‌سالی به‌عنوان عمده‌ترین دلیل این امر گزارش شده است. در بعد تولید نیز با روند کاهشی مواجه بوده‌ایم به طوری که تولید شبدر در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ با ۲۷/۲ درصد کاهش مواجه شده و از ۱۰۹۲/۵ هزار تن به ۷۹۴/۹ هزار تن تنزل یافته است. این کاهش در قیاس با سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴ معادل ۴۰/۷ درصد می‌باشد.

جدول ۱۲. سطح زیر کشت و تولید شبدر در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۶

تولید (هزار تن)			سطح زیرکشت (هزار هکتار)			سال زراعی
جمع	دیم	آبی	جمع	دیم	آبی	
۱۳۴/۳	۶۰۴/۹	۷۳۶/۳	۶۷/۸	۲۱/۳	۴۶/۴	۱۳۸۴-۱۳۸۳
۱۰۹۲/۵	۴۶۲/۳	۶۳۰/۲	۷۱/۶	۱۷/۶	۵۴/۰	۱۳۸۵-۱۳۸۴
۷۹۴/۹	۳۶۱/۷	۴۳۳/۲	۴۴/۵	۱۲/۵	۳۱/۹	۱۳۸۶-۱۳۸۵

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷.

نکته: اطلاعات آماری مربوط به سال ۱۳۸۶-۱۳۸۷ به‌صورت رسمی اعلام نشده است.

۷. یونجه

سطح زیر کشت یونجه از ۶۱۶/۱ هزار هکتار در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۴ به ۶۱۸/۳ هزار هکتار در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ رسیده است، بنابراین تغییرات محسوسی در سطح زیر کشت

این محصول وجود نداشته است و میزان تولیدات این محصول هم در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۳-۱۳۸۴، ۱۰/۷ درصد رشد را نشان می‌دهد (جدول ۱۳).

جدول ۱۳. سطح زیر کشت و تولید یونجه در سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۳

تولید (هزار تن)			سطح زیرکشت (هزار هکتار)			سال زراعی
جمع	دیم	آبی	جمع	دیم	آبی	
۴۷۶۲/۳	۱۲۲/۸	۴۶۳۹/۵	۶۱۶/۱	۵۶/۲	۵۵۹/۸	۱۳۸۴-۱۳۸۳
۵۱۷۳/۳	۱۱۰/۱	۵۰۶۳۱/۱	۶۳۸/۴	۵۵/۲	۵۸۳/۲	۱۳۸۵-۱۳۸۴
۵۲۷۴/۸	۱۴۲/۲	۵۱۳۲/۵	۶۱۸/۳	۶۱/۹	۵۵۶/۴	۱۳۸۶-۱۳۸۵

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷.

نکته: اطلاعات آماری مربوط به سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ به‌صورت رسمی اعلام نگردیده است.

۸. سایر نباتات علوفه‌ای

سطح زیر کشت سایر نباتات علوفه‌ای در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۴ از ۲۷۲/۶ هزار هکتار به ۲۹۴/۹ هزار هکتار در سال ۱۳۸۵-۱۳۸۶ رسیده است و در مجموع تولیدات این محصول در همین دوره زمانی دارای ۹ درصد رشد بوده است (جدول ۱۴).

جدول ۱۴. سطح زیر کشت و تولید سایر نباتات علوفه‌ای در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۶

تولید (هزار تن)			سطح زیرکشت (هزار هکتار)			سال زراعی
جمع	دیم	آبی	جمع	دیم	آبی	
۸۳۷۹/۰	۱۱۱/۶	۸۲۶۷/۳	۲۷۲/۶	۳۳/۸	۲۳۸/۷	۱۳۸۳-۱۳۸۲
۸۵۴۷/۹	۹۷/۲	۸۴۵۰/۷	۳۱۳/۴	۴۸/۱	۲۶۵/۲	۱۳۸۴-۱۳۸۳
۹۱۵۸/۲	۹۷/۹	۹۰۶۰/۳	۲۹۴/۹	۳۵/۵	۲۵۹/۴	۱۳۸۵-۱۳۸۴

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۷.

نکته: اطلاعات آماری مربوط به سال زراعی ۱۳۸۶-۱۳۸۷ به‌صورت رسمی اعلام نشده است.

۹. شکر

سطح زیر کشت چغندر قند در کشور از ۱۸۴ هزار هکتار در سال ۱۳۸۵ به ۱۳۱ هزار هکتار در سال ۱۳۸۶ و ۵۴ هزار هکتار در سال ۱۳۸۷ کاهش یافته است که عمدتاً به دلیل انباشت محصول تولیدی کارخانه‌ها در انبارها و فقدان نقدینگی کافی جهت تسویه حساب به موقع با کشاورزان (و در نهایت نارضایتی آنان) بوده است.

میزان چغندر تولیدی در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ به ترتیب به ۶/۶ و ۴/۳ میلیون تن رسیده است و در سال ۱۳۸۷ (نسبت به سال ۱۳۸۵ با کاهش ۴/۹ میلیون تنی) به ۱/۷ میلیون تن کاهش یافته که این کاهش در ۴۰ سال گذشته بی‌سابقه بوده است.

در نتیجه این کاهش میزان تولید قند و شکر در سال ۱۳۸۵ به میزان ۱۲۵۸ هزار تن رسیده است و در سال ۱۳۸۶ به رقم ۱۰۵۰ هزار تن کاهش یافته و در سال ۱۳۸۷ حدوداً به ۵۰۰ هزار تن رسیده است که نسبت به تولید (حدود) ۱/۳ میلیون تنی سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۸۰۰ هزار تن کاهش را شاهد بوده‌ایم. ضریب خود اتکایی در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۶۵ درصد بوده که متأسفانه در جهت عکس برنامه به کمتر از ۲۵ درصد کاهش یافته است و از ۳۲ کارخانه چغندری در سال ۱۳۸۷ هشت کارخانه به دلیل فقدان چغندر، بهره‌برداری نداشته و بقیه کارخانه‌ها با استفاده از ۱۰ تا ۴۰ درصد ظرفیت و به مدت ۱۵ تا ۴۵ روز فعالیت داشته‌اند، در حالی که مدت بهره‌برداری کارخانه‌ها در سنوات قبلی که موجب ایجاد اشتغال وسیعی در مناطق محل استقرار آنان می‌شد بالغ بر ۴ تا ۵ ماه را تشکیل می‌داده است.

میزان نیاز کشور به شکر بر مبنای مصرف سرانه ۳۰ کیلوگرم برای جمعیت ۷۰ میلیون نفری، حدود ۲/۱ میلیون تن است که حدود ۱/۲ الی ۱/۳ میلیون تن آن از تولیدات داخلی تأمین می‌شود و سالیانه بین ۸۰۰ الی ۹۰۰ هزار تن نیاز به واردات

شکر وجود دارد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۵ حدود ۲/۴۸۱ میلیون تن شکر وارد کشور شده است که حدود یک میلیون تن آن توسط شرکت بازرگانی دولتی ایران (۴۱ درصد) و باقی‌مانده (۱/۴۳۹ میلیون تن) توسط بخش خصوصی وارد شده است این میزان شکر وارداتی بیش از سه برابر شکر مورد نیاز کشور بوده است و در سال ۱۳۸۶ میزان ۱۱۷۰ هزار تن شکر وارد کشور شده است (جدول ۱۵).

جدول ۱۵. واردات شکر از سال ۱۳۸۲ تا پایان آذر ماه سال ۱۳۸۷ (واحد: ارقام به هزارتن)

سال	واردات بخش خصوصی	واردات بخش دولتی	جمع واردات
۱۳۸۲	۵۶	۱۶۰	۲۱۶
۱۳۸۳	۴۲	۱۶۱	۲۰۳
۱۳۸۴	۸۰	۶۲۷	۷۰۷
۱۳۸۵	۱,۴۳۹	۱,۰۴۲	۲,۴۸۱
۱۳۸۶	۹۶۲	۲۰۸	۱۱۷۰
۱۳۸۷	۱۱۰۱	۰	۱۱۰۱

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

حقوق ورودی شکر خام و شکر سفید تا پایان آبان ماه سال ۱۳۸۴ به ترتیب برابر ۱۳۰، ۱۵۰ درصد تعیین شده بود و از آبان تا بهمن ماه سال ۱۳۸۴ حقوق ورودی شکر خام و شکر سفید به ترتیب ۳۰ و ۵۰ درصد تعیین شد و در تاریخ ۱۳۸۴/۱۱/۱ بر اساس اصلاحیه‌ای در خصوص تعرفه واردات شکر که به تصویب هیئت وزیران رسید، حقوق ورودی شکر خام و شکر سفید به ترتیب ۵ و ۲۰ درصد

مصوب شد و از ابتدای اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۵ حقوق ورودی باز هم کاهش یافت و به ترتیب برای شکرخام و شکر سفید، ۴ و ۱۰ درصد تعیین شد (جدول ۱۶).

کاهش یکباره حقوق ورودی (از ۱۵۰ درصد به ۱۰ درصد) باعث افزایش سریع واردات و انباشته شدن حجم انبوهی از شکر در انبارهای داخل شد و سپس از آذرماه سال ۱۳۸۶ تاکنون تعرفه شکر سفید و خام به ترتیب به ۲۰ و ۱۰ درصد رسیده است. آمارها نشان می‌دهد که میزان واردات شکر در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ حدود ۲۰۰ هزار تن بوده است و در سال ۱۳۸۴ از ۷۰۰ به ۱۱۷۰ هزار تن در سال ۱۳۸۶ افزایش یافت و در سال ۱۳۸۷ به میزان ۱۱۰۱ هزار تن شکر وارد کشور شد. این موضوع نقش تعرفه‌های گمرکی را در جهت حمایت یا تضعیف صنعت قند و شکر نشان می‌دهد.

بنابراین کاهش تعرفه‌ها و واردات بی‌رویه شکر (از سال ۱۳۸۵) به کاهش شدید تولیدات (اصلی و فرعی) صنعت قند در کشور منجر شده است که به شرح زیر است (جدول ۱۷):

- تولیدات صنعت قند در سال ۱۳۸۵ بالغ بر ۲۰ میلیون تن بوده است که با ۱۲/۵ میلیون تن کاهش در سال ۱۳۸۷ به رقم ۷/۶ میلیون تن تقلیل یافته است.

- تفاله تر و تفاله خشک از خوراکی‌های اصلی دام کشور است. میزان تولیدات آنها (تفاله تر و خشک) از ۹۱۲ هزار تن در سال ۱۳۸۵ به ۱۹۷ هزار تن در سال ۱۳۸۷ رسیده است (و بالغ بر ۷۱۵ هزار تن کاهش را نشان می‌دهد) که این امر خود باعث مشکلات عدیده‌ای در صنعت دام کشور شده است.

- کاهش ملاس تولیدی از ۵۷۴ هزار تن در سال ۱۳۸۵ به ۲۲۰ هزار تن در سال

۱۳۸۷ مشکلات عدیده‌ای را جهت تأمین مواد اولیه کارخانه‌های خمیرمایه و الکل‌کشی ایجاد کرده است.

- برگ چغندر که از خوراکی‌های تکمیلی دام محسوب شده و حدود ۶۰ درصد وزن ریشه (چغندر) را تشکیل می‌دهد از حدود ۴ میلیون تن در سال ۱۳۸۵ به حدود یک میلیون تن در سال ۱۳۸۷ تقلیل یافته است که قطعاً کاهش این میزان خوراک دام باعث افزایش قیمت سایر خوراکی‌های دام از قبیل حبه، یونجه و غیره شده و به تبع آن افزایش قیمت فرآورده‌های دامی را در برداشته است.
- با کاهش میزان نیشکر و به تبع آن باگاس تولیدی واحدهای نیشکری، افت شدیدی در تولید کاغذ، MDF، نئوپان ایجاد شده است.

جدول ۱۶. سیر نزولی تعرفه‌های شکر خام و سفید

تا حدود نیمه سال ۱۳۸۴ شکر سفید ۱۵۰ درصد و شکر خام ۱۳۰ درصد
از آبان تا بهمن ماه سال ۱۳۸۴ شکر سفید ۵۰ درصد و شکر خام ۳۰ درصد
از اول بهمن تا فروردین ماه ۱۳۸۵ شکر سفید ۲۰ درصد و شکر خام ۵ درصد
از اردیبهشت سال ۱۳۸۵ تا آذر ۱۳۸۶ شکر سفید ۱۰ درصد و شکر خام ۴ درصد
از آذر ماه سال ۱۳۸۶ تاکنون شکر سفید ۲۰ درصد و شکر خام ۱۰ درصد

مأخذ: انجمن صنفی کارخانه‌های قند و شکر.

جدول ۱۷. مجموع تولیدات صنعت قند ایران در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۷

(واحد: ارقام به میلیون تن)

تفاوت (درصد)	تفاوت (وزنی)	سال ۱۳۸۷	سال ۱۳۸۵	جمع تولیدات
-۶۲	۱۲/۵	۷/۶	۲۰/۱	

مأخذ: انجمن صنفی کارخانه‌های قند و شکر ایران.

۱۰. وضعیت تولید دانه‌های روغنی

توجه به توسعه کشت دانه‌های روغنی در کشور از سال ۱۳۴۰ با توسعه کشت پنبه آغاز شده و در سال ۱۳۴۶ با تأسیس شرکت توسعه کشت دانه‌های روغنی، زراعت آفتابگردان و سویا در کشور توسعه یافت. سطوح زیر کشت و تولید دانه‌های روغنی در سال‌های اولیه افزایش قابل توجهی داشت و در ادامه پس از انقلاب اسلامی دچار نوسان‌های زیادی شد. تولید سالانه سویا در بیشترین مقدار به ۲۳۰ هزار تن و تولید آفتابگردان نیز در بیشترین مقدار به ۷۴ هزار تن رسیده است، توقف رشد تولید دانه‌های روغنی و افزایش سریع مصرف روغن نباتی در کشور سبب شد که درصد خودکفایی در این کالاهای اساسی از ۷۶/۱ درصد در سال ۱۳۴۰ به کمتر از ۱۰ درصد در سال ۱۳۸۷ برسد.

به‌طوری که میزان تولیدات دانه‌های روغنی و روغن‌های نباتی به‌ترتیب از ۵۹۳/۲ و ۱۳۲/۲ هزار تن در سال ۱۳۸۳ به ۶۵۸/۵ و ۱۹۱/۰ هزار تن در سال ۱۳۸۶ رسید و پیش‌بینی شده است که به ۴۷۴ و ۱۲۲/۴ هزار تن در سال ۱۳۸۷ برسد که دارای رشد منفی است. از کل تولیدات ۲۴ کارخانه تولیدکننده روغن نباتی در سال ۱۳۸۶ تنها ۴۳ درصد (۶۵۰/۶ هزار تن) از تولیدات این کارخانجات، روغن مایع بوده و ۵۷ درصد از تولیدات آنها روغن جامد، بوده است (در حال حاضر فقط ۶ کارخانه تولیدکننده روغن‌های نباتی، روغن جامد تولید نمی‌کنند). بنابراین می‌توان بدین نتیجه رسید که عوامل مدیریتی، قیمت تضمینی نامناسب، عدم حمایت از بخش خصوصی و کاهش حمایت‌های دولتی از جمله عوامل مهم در کاهش تولید محسوب می‌شوند.

جدول ۱۸. تولید دانه‌های روغنی و روغن نباتی* در داخل کشور در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷

(واحد: هزار تن)

سال	۱۳۸۳		۱۳۸۴		۱۳۸۵		۱۳۸۶		۱۳۸۷**	
	دانه	روغن	دانه	روغن	دانه	روغن	دانه	روغن	دانه	روغن
کلزا	۱۰۶,۰۰۰	۴۴,۵۲۰	۲۱۲,۱۱۲	۸۹,۰۸۷	۲۹۷,۲۴۹	۱۲۴,۰۰۰	۳۱۹,۰۰۰	۱۲۸,۰۰۰	۱۵۰,۰۰۰	۶۰,۰۰۰
گلرنگ	۳,۱۲۰	۰/۸۷۴	۴,۵۰۰	۱,۲۶۰	۳,۰۵۰	۱,۰۶۷	۴,۵۰۰	۱,۵۷۵	۴,۰۰۰	۱,۴۰۰
سویا	۲۳۴,۰۰۰	۴۲,۱۲۰	۲۲۴,۵۰۰	۴۰,۴۱۰	۱۵۷,۰۰۰	۲۸,۲۶۰	۱۷۷,۰۰۰	۳۲,۰۰۰	۱۷۰,۰۰۰	۳۱,۰۰۰
آفتابگردان	۲۴,۰۰۰	۱۰,۸۰۰	۲۵,۰۰۰	۱۱,۲۵۰	۱۹,۴۷۵	۸,۷۶۴	۲۱,۰۰۰	۹,۵۰۰	۲۰,۰۰۰	۹,۰۰۰
پنبه‌دانه	۲۲۶,۱۲۵	۳۳,۹۱۹	۲۰۰,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	۱۱۰,۰۰۰	۱۷,۶۰۰	۱۳۷,۰۰۰	۲۲,۰۰۰	۱۳۰,۰۰۰	۲۱,۰۰۰
جمع	۵۹۳,۲۴۵	۱۳۲,۲۳۳	۶۶۶,۱۱۲	۱۷۲,۰۰۷	۵۸۶,۷۷۴	۱۷۹,۶۹۱	۶۵۸,۵۰۰	۱۹۱,۰۷۵	۴۷۴,۰۰۰	۱۲۲,۴۰۰

مأخذ: معاونت زراعت و وزارت جهاد کشاورزی.

توضیح اینکه حدود ۱۰ هزار تن در سال از دانه کنجد تولیدی به‌صورت کارگاهی روغن‌گیری شده که بیشتر به مصارف شیرینی‌پزی رسیده و در آمار فوق لحاظ نشده است.

* مقدار روغن با اعمال ضرایب استحصال روغن از دانه محاسبه شده است.

** پیش‌بینی.

جدول ۱۹. وضعیت تولید شرکت‌های روغن نباتی در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۷

(واحد: هزار تن)

سال	تولید		
	مایع	جامد	جمع کل
۱۳۸۳	۳۲۱/۹	۹۳۵/۸	۱۲۵۷/۷
۱۳۸۴	۴۴۰/۱	۱۰۲۴/۹	۱۴۶۵/۰
۱۳۸۵	۵۹۰/۸	۹۲۴/۱	۱۵۱۴/۹
۱۳۸۶	۶۵۰/۶	۸۶۴/۴	۱۵۱۵
۱۳۸۷ (ده ماهه)	۵۶۴/۳۳	۵۹۷/۹	۱۱۶۲/۳

مأخذ: انجمن صنفی روغن نباتی، ۱۳۸۷.

مقدار و ارزش واردات روغن و کنجاله در سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۸۶ (در جدول ۲۰) نشان می‌دهد که میزان واردات روغن و کنجاله به ترتیب از ۱۱۶۱/۹ و ۱۸۱۹/۹ هزار تن به ۱۴۱۰/۹ و ۲۱۹۶/۴ هزار تن رسیده است (البته لازم به ذکر است که مقادیر روغن و کنجاله بر مبنای واردات مستقیم آنها و میزان استحصال از دانه‌های روغنی وارداتی (ملاک محاسبه قرار گرفته است). بنابراین وابستگی سنگین کشور به واردات روغن نباتی (بیش از ۸۵ درصد) امنیت غذایی جامعه را تهدید می‌کند. درحالی‌که بررسی‌های کارشناسی نشان می‌دهد که امکان تولید دانه روغنی در حد نیاز در کشور وجود دارد. هر چند که دانه‌های روغنی معمول در کشور از جمله سویا و آفتابگردان در گذشته توسعه چندانی نیافته و پتانسیل لازم برای تأمین نیاز کشور از طریق آنها وجود ندارد، اما با معرفی دانه روغنی کلزا به زراعت کشور در دهه اخیر، امکان خودکفایی در روغن با استفاده بهینه از امکانات آبی و خاکی کشور فراهم شده است.

جدول ۲۰. مقدار و ارزش واردات روغن و کنجاله

(مقدار: هزار تن، ارزش: میلیون دلار)

محصول	سال ۱۳۸۳		سال ۱۳۸۴		سال ۱۳۸۵		سال ۱۳۸۶		سال ۱۳۸۷*	
	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	ارزش	مقدار
روغن	۱۱۶۱/۹	۱۳۲۳/۸	۱۳۸۴/۴	۱۰۰۷/۳	۱۳۷۹/۸	۱۱۰/۹	۱۴۱۰/۹	۱۸۱۴/۸	۱۵۴۵/۶	۱۶۹۵/۲
کنجاله	۱۸۱۹/۹	۱۰۷۰/۶	۱۹۸۰/۹	۲۱۹۶/۴	۸۷۴/۳					

مأخذ: مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۷.

* آمار ۱۰ ماهه روغن (اعم از روغن خام و دانه) و کنجاله (مأخذ: انجمن صنفی روغن نباتی).

راهکارهای پیشنهادی

مطالعه حاضر به بررسی روند تغییرات برخی شاخص‌های مهم اقتصادی در ارتباط با چند محصول کشاورزی پرداخته است. مهم‌ترین یافته‌های حاصل از این مطالعه کماکان بر آسیب‌پذیری بخش کشاورزی در مقابل تغییرات آب و هوایی و ناهماهنگی سیاست‌های تجاری و تولیدی دلالت دارد، به طوری که با کاهش میزان نزولات جوی وضعیت تولید محصولات تا حد زیادی دستخوش نوسان می‌شود. به طور مشخص تولید گندم در سال ۱۳۸۷ با کاهشی به میزان ۴۸/۳ درصد مواجه بوده و در نتیجه واردات ۵/۷ میلیون تن گندم با ارزشی برابر ۲۰۲۹ میلیون دلار گزارش شده است. ارقام فوق افزایشی معادل ۳۵/۸ و ۶۵/۶ درصد در قیاس با سال‌های قبل را نشان می‌دهند. لذا به نظر می‌رسد افزایش‌های مشاهده شده در تولید سال‌های قبل عمدتاً به دلیل بهره‌مندی از شرایط مساعد جوی حاصل شده و نقش افزایش بهره‌وری در این خصوص در حداقل بوده است. از سوی دیگر معضل دیرینه موجود در نظام تجاری مبنی بر وجود تناقض در سیاست‌های حمایت از تولید داخل و سیاست‌های تجاری همچنان پابرجا بوده و بخش کشاورزی را دچار مشکلات عمده‌ای کرده است. برای مثال در مورد محصول برنج یافته‌های حاصل، حاکی از کاهش قابل ملاحظه تعرفه واردات این محصول و افزایش میزان واردات است که همچون گذشته می‌تواند ضرر و زیان تولیدکنندگان را به همراه داشته باشد. براین اساس پیشنهاد می‌شود که زمینه عملیاتی شدن سیاست مشخص برنامه چهارم درخصوص تأمین بخشی از نرخ رشد تولید قبل از افزایش بهره‌وری با جدیت بیشتر مورد توجه و اهتمام قرار گیرد (یعنی سیاست‌هایی که رشد بهره‌وری منجر شود با جدیت بیشتر پیگیری و عملیاتی

گردد) تا از این طریق افزایش تولید در بخش کشاورزی از ثبات و پایداری لازم برخوردار شود. در این راستا اتخاذ سیاست‌هایی نظیر اصلاح و تولید ارقام پرمحصول، توسعه مکانیزاسیون، یکپارچه‌سازی اراضی زراعی، اصلاح نظام فعلی قیمت‌گذاری و توجه جدی به عامل قیمت‌های نسبی، تجهیز و نوسازی اراضی در کنار مدرن‌سازی شبکه‌های آبرسانی و به‌ویژه آگاه‌سازی تولیدکنندگان از مقادیر بهینه مصرف نهاده‌های تولیدی مجموعاً می‌تواند به ارتقای بهره‌وری منجر شود.

درخصوص هماهنگی سیاست‌های تجاری و تولیدی نیز لازم است ضمن پرهیز از بخشی‌نگری، هر گونه تغییر در نرخ‌های تعرفه واردات محصولات کشاورزی (به‌ویژه کالاهای حساس و استراتژیک) با هماهنگی کامل دستگاه(های) ذی‌ربط و در قالب کمیسیون ماده (۱) قانون مقررات صادرات و واردات مطرح، پیگیری و عملیاتی شود تا از این طریق از تحمیل هر گونه ضرر و زیان به نظام تولید داخل ممانعت به‌عمل آید.

منابع و مأخذ

۱. وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸.
۲. گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸.
۳. گزارشات مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۷.
۴. سند توسعه بخش کشاورزی و توسعه روستایی، ۱۳۸۴.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۹۷۵۳

عنوان گزارش: ۷. بررسی شاخص‌های عمده محصولات زراعی در سال‌های برنامه
چهارم توسعه

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه کشاورزی)
تهیه و تدوین‌کنندگان: رضا مقدسی، الهه سلیمانی
ناظران علمی: حسین صفایی، محسن صمدی
متقاضی: معاونت پژوهشی
ویراستار تخصصی: الهه سلیمانی
ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها:

۱. کشاورزی (Agriculture)

۲. عمده (Main)

۳. شاخص (Index)

تاریخ انتشار: ۱۳۸۸/۴/۲۰